

GYÖNGYÖSI ISTVÁN

## Az én Palócföldem

*„A mai érdekhajhászó, szelídebben kifejezve közönyös, minden lelkesedést elnyomó, mindennel megalkuvó közhangulat nemesítésére üdítően fog hatni... Nógrád vármegye, hazánk egyik legértékesebb része természeti és művelődési viszonyainak leírása, bemutatása”.*

(Mailát István Géza)

A mottóul választott sorok gróf Mailát István Géza *Nógrád vármegyéről* című könyvéből valók, 1911-ből (Magyarország vármegyéi és városai országos monográfia). Kilencvenhárom évvel később meghívom Önöket egy képzeletbeli palócföldi barangolásra – hátha még most is jót tesz. Szeretem ezt a vidéket, s bár nem vagyok szülőtte, ezernyi hajszálgöyökér köt hozzá. Huszonkét éves koromtól huszonkét évet tevékenykedtem ezen a mindig felfrissülést ígérő, festői és titokzatos, az itt élőknek és az idelátogatóknak is meglepetéssel szolgáló történelmi, néprajzi tájon.

Három különleges sajátossága aranyozza be e földet: ápolt néphagyományai, egyedi kultúrája, s ízes, gyönyörűséges nyelvjárása.

A téma sokszínűsége miatt nem törekedhettem teljességre. Felillantok néhány gondolatot a palócság eredetéről, a gyökerekről, a történelem adósságairól. Ezt követően a mögöttünk hagyott évszázadban végbement változásokról, Palócföld gyöngyszemeiről, a nyelvjárás sajátosságairól, a palócok jellemvonásairól rajzolok képet. Kutatom megmaradásuk legfontosabb okait és jelenünknek szóló üzenetét. Végül rövid pillantást vetek Önökkel együtt a rendszerváltás óta megtett útra.

Utazásunk első állomása a történelem. A palócság eredetéről, a gyökerekről szóló források sokfélék, és a tartalmuk ellentmondásos. Palócföld a néprajzi szakirodalom szerint fiktív tájfogalom, mellyel Hont, Gömör, illetve Heves, Borsod és Nógrád történelmi megyék területét, a feltevészerűen palóc népesség lakóhelyét jelölik, és ez tükröződik a közfelfogásban is. Az elnevezés a lengyel, illetve orosz plevec, polovec szóból származtatható, jelentése mezei nép. Ez a korabeli fő foglalkozási viszonyokat tükrözi. Más összefüggésben vizsgálva, ez volt a szóban forgó néprajzi tájon élő magyar parasztság népi neve. Palócság és magyarság a lelkületében, hagyományaiban, habitusában gyakorlatilag ugyanazt jelentette. A lakosság egységes palóc elnevezése azonban – különösen a területi adatok bizonyossága szerint – tudományosan sem hiteles. Köztudott a szónak pejoratív jelentése, a palóc ugyanis ragadványnévként is szolgált (például potyó, japány stb.), amit maguk a palócok is visszatetszőnek, sőt ízléstelennek, kiábrándítóknak tartottak.

Egyes korabeli írásos emlékek Bélapátfalvát és környezetét jelölik a palócok eredeti településhelyének. Véleményem szerint egészen a legutóbbi időkig számottevő



az ismerethiány, ez idáig a múltnak csak néhány szeletét sikerült feltárni. „A történelem csinálódik, de ehhez az embernek nincs köze, moshatja a kezét” – vallja Ormos Mária történész és vele együtt mi is, nem kevesen. Történet és történelem természetesen van akkor is, ha azt teljesen és tökéletesen nem ismerhetjük meg. A történészek e népcsoport iránti érdektelenség vagy egyéb, számunkra jelenleg még nem ismert tényező okán valamit „megspóroltak”. A kilencszázas évektől eltelt csaknem félezer esztendő csupa kérdő- és hiányjelekkel illethetjük.

A kutatóműhelyekben a szemléletet a sokféleség itatja át. Egyes nézetek szerint a csatlakozott kabarokra (e hipotézisünket, illetve sejtésünket Kazár község neve illusztrálja), míg mások szerint az avarokra vezethetők vissza. Más források szerint a palócok a honfoglalók által kijelölt szakaszon határőrszolgálatot láttak el.

Módszertani szempontból egyértelmű, hogy nem lehet összehasonlítani a korábbi évszázadok palócságát a jelenlegivel sem területben, sem lélekszámban, mert nincs azonos mérce. A múlt nem vetíthető a jelenre, és stílszerűen szólva a „jövő sem a régi”. Nem jobb vagy rosszabb a helyzet, inkább csak gyökeresen más. Mivel Nógrád megye és Palócföld közé a közvélekedésben gyakran egyenlőségjelet tesznek, mondván Nógrád a „palócok országa”, mondanivalómat leszűkítettem az észak-magyarországi régió e területére. Kiállja a próbát, ha forrásként, illetve etalonként a XIX–XX. század fordulóján végrehajtott népszámlálás adataiból meríték néhány jellemző adatot.

Nógrád vármegye területe 1900-ban 716 560 katasztrális hold volt, ez átszámítva 4124 négyzetkilométer, ami a jelenlegi területnél közel kétharmaddal (62%-kal) nagyobb. Az akkori 239 097 fős lélekszám mintegy 5%-kal haladta meg a legutóbbi, ezredfordulós népszámlálás adatát. Így az egy négyzetkilométerre vetített népsűrűség a XX. század során 58 főről 86-ra nőtt. A nemzetiségi arányokat vizsgálva: száz évvel korábban a népesség hozzávetőleg 70%-a volt magyar és 27%-a „tót atyafi”. Magyarul a lakosság 80%-a beszélt, írni-olvasni 56%-a tudott. Katolikus vallású volt a lakosság kétharmada, evangélikus az egyötöde, nem egészen 4% volt az izraeliták és 2% a reformátusok aránya. (A 2001. évi népszámlálási adatok alapján a mintegy 200 ezer választadó 88,5%-a vallotta magát valamilyen egyházhoz tartozónak, ezen belül a Szécsényi kistérség lakóinak 96,9%-a, a balassagyarmatinak 95,4%-a, a salgótarjáninak viszont csak 79%-a.)

A palócok számát e megyében a vizsgált időben – a városokban és a 7 járási központban élők számának korrekciójával – több mint százezer főre becsülhetjük.

Palócföldön a táj szimbóluma a Cserhát, a Börzsöny, a Karancs, hatalmas bazalt fennsíkként a Medves, és nem utolsósorban a Mátra hegylánca. Tágabb értelemben a Cserhát–Mátra–Bükk hegyvonulattól északra a Rimáig, keletre a Tarnáig, nyugaton Hont vármegye határáig terül el. Természetes növénytakarója az erdő, Nógrád az ország legerdősültebb megyéje, a fás növényi együttélés a termőterületből 46%-kal részesedik. A megye területének 51%-a – az MTA egy korábbi tanulmánya alapján – 12%-nál meredekebb lejtőjű, és ezen belül a földterület kerekén negyedének a lejtőszöge a 25%-ot is meghaladja. A dombság ölelő karjaiban, szűk medrű folyók – az Ipoly, a Zagyva, a Galga – közelében, erdők, fás ligetek árnyékában hétényolc évszázadon át egy háttérben élő, különös, kiváltság, rang és társadalmi elismertség nélküli csoport, a palócság alakította, fonta egymásba az általában 8–10 nagycsaládból álló, így többnyire azonos családnevek által benépesített aprófalvak



láncolatát. Ehhez kötőanyagul erkölcsét, hitvilágát, egymásrautaltságát, keményszívűségét és vaskos humorát használta. Két példát említek szemléltetésként: a korabeli adatok tanúsága szerint Órhalom 322 adófizetője között 13 családnév 180 adózót képviselt, Hügyag község 266 adófizetője között pedig 10 név jutott 151 családfőre.

Nógrád megye a palóc népművészet fellegvára. „Palócország meseország” – vallják olykor a palócok. Természeti kincseiket és kultúrájuk gazdagságát elég két gyöngyszemmel illusztrálnom. Gondoljunk csak a 19–24 millió évesre becsült, alsó miocén korból származó ipolytarnóci ősmaradványokra (25 ősi cápafajt, 2762 lánnyom alapján 11 további állatfajt, ezenkívül 65 növényféleiséget, valamint tíznél több fajt sikerült azonosítani). Az összeurópai természeti örökségként számon tartott település e nevezetes helyére kirándulva minden megtett lépésünkkel 15 ezer évet teszünk meg a hajdan volt világ nyomain vissza az időben. Szokás e helyet ősvilági Pompeiként is említeni. Másik példám a magyar múltnak egy különleges színfoltja, a Cserhát szívében álló, középkori faluszerkezettel, festői környezettel és szép népviselettel megáldott hollókői ófaló, amely 1987-től a világörökség részét alkotja.

De szólhatok a múlt felbecsülhetetlen értékeiről, köztük a 17 végvár romjairól Drégelytől Somoskőig, valamint ezek történelmi háttéréről. A megyében – amelyet a magyar pesszimizmus „sötét saroknak” is nevez – a fellelhető műemlékek száma több mint 300. Nem kell bizonygatni, mekkora vonzerőt képvisel a horpácsi Mikszáth-kúria, a mohorai várkastély vagy Szécsény, ahol II. Rákóczi Ferenc 1705. szeptember 7-én országgyűlést tartott.

Határtalannak is nevezhetjük e vidéket, mert a két országra szakadt nép között nincsenek és nem is lehetnek örökérvényű elválasztó vonalak, csak olyanok, amelyek az Európai Unióban feloldódnak, s léteznek a parányi mérföldkövek, melyek segítik az „utazót” a megismerésben.

Madách Imre Alsó-Sztrégován látta meg a napvilágot, a nagy palócként emlegetett Mikszáth Kálmán pedig mindössze néhány kilométerrel odébb, a dél-szlovákiai Szklabonyán. Elgondolkoztató, és némi kuszáltságra utal, hogy a helyi lakosság egy részét nagyobb büszkeséggel tölti el az alacsony színvonalú, európai mércével nem jellemezhető falusi fürdő, mint Mikszáth szelleme és irodalmi hagyatéka, akinek keserű szavai mintha máig érvényesek lennének: „Az irodalom nem kell senkinek. Hiszen nem a komoly célok országában vagyunk. Könyvet itt nem vesz senki, szellemi terméket meg nem becsül, itt mindig a személyekre megy a játék.” Mikszáthnak egy másik gondolata az értékörzésre vonatkozik a múlt időben: „Kergetik elődjeiket az évek és napok... Mindent magukkal visznek apránként, amit pedig mégis itt hagynak, azt átalakítják útközben úgy, hogy nem marad semmi a régi állapotában, csak a hegyek”. Az olvasó talán meg sem lepődik azon, hogy a nagy író egyik karcolatában a gyümölcsfa-összeírás kérdésköréről is „anekdotalizált”.

Az észak-magyarországi régió mostani területe nem fedi le teljesen a palócság életterét, így aztán a szétszabdalt északi megyék népessége Dél-Szlovákiában kisebbségben, szórványban a Vágtól a Bodrogig éppúgy megtalálható, mint Nógrád, részben Heves és Borsod-Abaúj-Zemplén megyékben. Úgy becsüljük, határainkon innen és túl körülbelül 250 községben éltek palócok, lélekszámuk 180–190 ezerre



tehető. A közigazgatási határok nem estek egybe a természetföldrajz és a nyelvjárás határaival.

Egyes szakirodalmi forrásoktól eltérő meggyőződésem, hogy a táj bája mellett elsősorban a karancs- és a zagyvavidéki palócok nehezen utánozható dialektusa, a diftongusszerű nyitott „a” és zárt „á” magánhangzók kiejtése jelenti a helyi, e terület határain túl is emlegetett specifikumot. Íze, zamata van, és a palócok egyedülálló észjárásának is tükrözi. Ha azt halljuk, hogy „egyenes úton nehéz zöldságra vergődni”, hogy „nem ér az a legény egy font kócot sem, akinek egynéhányszor be nem lékelték a fejét”, mármint a lakodalom harmadik napján kitört verekezésben, esetleg azt, hogy „a pálinka foglyos itok”, „a bor csak lakodalomba való, ahol ingyen adják”, akkor egyértelművé válik, hogy megérkeztünk a palócok ősi földjére. Ha például olyan ízes szó hangzik el, hogy csühéreg, ami az anyja szoknyája körül settenkedő, ölébe bújó kisgyerekek jellemzésére szolgált, akkor ismét jellegzetes palócföldi példára bukkantunk. Ha e vidéken valaminek a hollétéről érdeklődünk egy idős palóctól, ezt a választ kapjuk: Ott van, la', ami egyes vélemények szerint a közismert francia szólás adaptációja. Mindezzel összefüggésben a palócokat sokan holmi furfangos, cikornyás beszédű csodabogaroknak tartották, ugyanúgy leszűkítve jellemüket, vágyaikat, szenvedélyeiket, mint ahogyan jó száz évvel azelőtt a magyarokat sem tudták a külföldiek elképzelni gatyá, fokos, gulyás és csípős paprika nélkül.

Az viszont tény, hogy a palócok meglehetősen „körülmenyes” emberek voltak, belőlük nehéz volt az „igazat” kicsalni. Azt vallották, hogy bizonyos igazságokat, komoly dolgokat csak mosolyogva szabad kimondani. Különbösen is, szerintük „a tintát az ördög találta ki, a törvényt pedig a fiskálisok úgy kifigurázzák, hogy az olajos istennyila is eltéved rajta.” Ha valamit kértek szükségükben vagy rászorultságukban, akkor mondták csak el az előljáróiknak, amikor már éppen elmenőfélben voltak. Ha leánykérőbe mentek, akkor sem tárták fel sokáig a szándékaikat, amíg alaposan mindent ki nem puhatoltak. Úgy vélték, ha nyílt, őszinte kérdésekre elutasító választ kapnának, az csúfság lenne, ezért aztán kerülgették a lényegyet, mint macska a forró kását. Előbb a telkes gazdák portáján keresték a jövendőbelit, mondván a pénz beszél, a kutya meg ugat, de ha e kutakodásuk nem járt sikerrel, a következő fő szempont az volt, hogy legalább dolgos legyen a választott leány. A „kiteszik a szűrét” szólás szintén palóc szokásra utal. Ha a háznál leánykérőben járó legény az általa „véletlenül” otffejtett szűrt hajnalban visszalopódzva a pitvarban találta, az azt jelentette: szedheti a sátorfáját.

Földrengésszerű, olykor követhetetlen, még kevésbé előre látható világváltozások közepette a palócok máig ható relatív megmaradását, túlélését – elemzéseim szerint – hat alapvető tényező biztosította:

Rejtőzködésük, a dimbes-dombos földrajzi környezet lelket formáló erejével.

Kiváltságnélküliségük, mert az önmegvalósítás göröngyös útját maguknak kellett bejárniuk.

Szegénységük, mivel annak egyetlen előnye van: motiválja az együvé tartozást, az összefogást, a természet- és földszeretetet, a kemény munkát, a „kaparj, kurta” szemléletet.

A legalább három generációt magában foglaló tekintélyelvű, archaikus család-szerkezetük a vérségi összetartozással, a munkába és az erkölcsi rendbe történő



belenevelődéssel. E beágyazódásban és struktúrában mindenki tudta a maga dolgát és helyét, ami életének eligazodási pontja is volt az adott közösségben.

Mély vallásosságuk, amelynek köszönhetően „térdig hóban vagy derékgig sárban”, az évszaknak és életkoruknak megfelelő színes népviseletükben elmentek a sokszor több kilométerre lévő parókiára. (Közismert, hogy a női népviselet hazánkban Palócföldön a legváltozatosabb és leglátványosabb színvilágú; napjainkban is több mint 15 népviseleti csoportot számlálhatunk, Bujáktól Órhalomig, Kazártól Cserhátsurányig.) Mindez együtt jár a hagyományörző, múltba tekintő tisztelettel, amit joggal nevezhetünk „világnyelvnek”.

Nyelvük, szokásaik, identitásuk és – jórészt szájhagyomány alapján – történelmük megőrzése. Megmaradásra a mai rohanó világunkban akkor van némi esély, ha a múlt örökségét értéként, a maradandóságát jövőt formáló kincsként kezeljük.

A palóc családok jellemzője a gyökerek mély tisztelete, hiszen vallották, minden fa a gyökeréből táplálkozik. A szülőföld pedig a készen kapott táj, amibe beleszületnek.

Az ősi családmódelemből azonban csak nyomokban maradt valami. A családszeretet máig ható üzenetként a legfontosabb építő, ennek pedig véleményem szerint három pillére fogalmazható meg 1. a gyerek a tőke, az unoka a kamat 2. jól megértjük egymást 3. nem magunkért, hanem másokért élünk, mint ahogy egy régi bölcsélet tanítja, a gyertya mondja, azért égek, hadd lássa a fényemet más.

A turista szemével megkapó látványosság a környezet, amely a mezei nép, a mezőgazdaság számára sanyarú adottság. Itt a legalacsonyabb az országban a termő- és szántóföld aranykorona-értéke. Ez a táj az elbizakodottság, az önhittség nélküli életre tanít. Arra, hogy minden kis eredményért olykor duplán, az arc veritékével kell megdolgozni. Fülembe cseng Zorba, a görög idevágó gondolata: „Táncolni kell, Uram, a zene majdcsak megjön valahonnan.”

Ezért is fejlődött olyan dinamikus a több mint száz éves iparkultúrával rendelkező vidék bányászata, ipara, közlekedése, vagy a rendszerváltásig eltelt emberöltőnyi időben a mezőgazdasági nagyüzemek kiegészítő- és melléktevékenysége. Paradoxonként is felfogható, válságos időszakban pedig jelzésértékű, hogy amíg országosan évről évre három-négyszáz veszteséggel záró nagyüzemet regisztráltak, addig Nógrád megyében, Magyarország legmostohább adottságú terméshatárvidrajzi és közigazdasági környezetben 1973-tól számítva egyet sem. Az 1980-as évek vége felé a világ összes málnatermésének 1%-át Nógrád megye ültetvényeiről takarították be.

Hihetetlen élményt jelent az egykor jól működő szénbánya múzeumként történő megtekintése, amely Európa három bányamúzeumának egyike. Ám e vidék névjegyét fafaragók, idős Szabó Istvánnal az élen, fazekasok és festőművészek is gazdagították. Itt váltak nevezetessé történelmünk nagyjai, Drégelypalánkon, Szécsényben, Romhányban. Legnagyobb tudósaink közül kettőt említek: Szentgyörgyi Albert gyermekkorának legszebb éveit a szandaváraljai Kiskérpuszta aranyozta be, a talajkémia és térképészet nagy öregje, az ország nemzeti kincsének első feltérképezője pedig a szintén palócföldi Keybig Lajos volt.

A palócoknak sajátos identitásuk, kultúrájuk, zenei hagyományuk van (például dudaszó, táncművészet), de jellegzetes a szakácművészetük is. Nevezetes a sztrapacska, a csombokos haluska, a krumplis ganca, a bacsaszelet vagy a palócleves íze és illata.



Hogy a leköszönt évezred utolsó, mintegy félemleröltőnyi időszakában milyen változások zajlottak a Palócföldön, azt a statisztikatörténészek majd egy későbbi tanulmányukban feldolgozzák. A rendszerváltás előidézte mélyreható változások Palócföldet többszörösen sújtották. A gazdaság válsághelyzetbe került. A szerkezetátalakítási és foglalkoztatási folyamatok felgyorsultak. Megszűnt a bányászat, a kohászat, leépült, illetve visszafejlődött a nehézipar, atomizálódott a mezőgazdaság, óriásivá nőtt a munkanélküliség, alacsony a piacképes szakmák aránya, általánosan mondható a tőkehiány, újratermelődött az itt élők szegénysége. Nincs mi-ből megtakarítani. A központi támogatás csepegve érkezik, az országunkba beáramló külföldi tőke elkerüli a megyét. Nézzünk röviden néhány tényre. Az egy lakosra jutó bruttó hazai termék Nógrád megyében az 1997–2002 években az országos átlagnak 53–57%-át tette ki, a megyék közötti rangsorban elfoglalt helye a jelzett hat évben háromszor volt a legutolsó, háromszor pedig utolsó előtti. Úgy tűnik, viszonylag lassú a kibontakozás, a fejlődés, egy valaha virágzó megye elszegényesedési folyamatának, perifériára szorulásának vagyunk a tanúi.

Bízva bízunk azonban, lesz innen felemelkedés. Az utóbbi években létrehozott hírközlési beruházások, ipari parkok, a felzárkózást célzó vállalkozásfejlesztési övezetek, a privatizált gazdasági egységek fejlődése, de mindenekelőtt az itt élők szorgos munkája meghozza gyümölcsét. Egy korszak lezárult, és egy újnak a nyitányát éljük. Számptalan új kihívás, kockázati tényező mutatkozik, érdektérstruktúrák ütköznek. Az előre megírt forgatókönyveket gyakran átírja az élet. Az átmeneti visszafejlődés időszakát rövidesen felváltja a felzárkózás, a felemelkedés időszaka, ez felel meg ugyanis a társadalmi és gazdasági fejlődés parancsának. Palócföld ma még kevésbé felfedezett és kiaknázott kincs a vidékfejlesztésben, de a falusi turizmusban is. Tudatos fejlesztéssel nemcsak olyan határainkon túl is jegyzett sporteseménynek, mint az atlétikai ugrógála, hanem idelátogatók sokaságának lesz majd néhány napra otthona a kistájak, a kistérségek egyedülállóan szép világa. A receptet erre az itt élőknek kell megtalálni kezdeményezőbb, alkotóbb, leleményesebb, nyitottabb szemlélettel.

„Nem az idő halad: mi változunk. Egy század, egy nap szinte egyre megy”-vallotta Madách Imre.

Az időutazásnak végéhez érkeztünk, nagy utat ettünk meg. Két vezérlő motívumon közül erősebb a szeretet, hiszen amit szeretünk úgysem felejtjük el sohasem.

### **Zárszó helyett, emlékeimben kutakodva**

Így láttam, így éltem meg, s így őrződik e vidék, s a lakói a lelkemben. Megbecsülést, tiszteletet és számptalan, máig tartó, ihletet adó szeretetet kaptam. Ha arra járok, nem haladok, annyi a kedves ismerős. Barátok állítanak meg, akár csak egy-egy kedves üdvözlő szóra, ölelésre. Más, lehet, másképp látná, de hát ez az én látómezőm, az én Palócföldemről.